

Оксана Шалак
(Київ)

ОБРЯДОВИЙ ФОЛЬКЛОР ПОДІЛЛЯ В ЗАПИСАХ ПОЛЬСЬКОЇ ДОСЛІДНИЦІ ЛЮЦИНИ СТАДНИЦЬКОЇ

Записи Л. Стадницької з передмістя Немирова на Поділлі – одна з малодосліджених тем в історії української фольклористики другої половини XIX ст. Здійснюючи текстологічний аналіз публікацій Л. Стадницької у виданнях «Slovanský sborník» (1883. – № 9), «Wędrowicz» (1883. – Т. 42), «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej...» (1888. – Т. XII), авторка розкриває особливості збирацьких засад та едиційної практики фольклористики в контексті наукових методів Антропологічної комісії Краківської академії наук.

Ключові слова: метод, фіксація, весільний обряд, едиційні принципи.

L. Stadnitsky's collecting over suburb Nemirovana on Podolii – little-investigated subject in the history of Ukrainian folklore from second half XIX century. By the textual analysis of L. Stadnitsky's publications in editions «Slovanský sborník» (1883. – № 9) «Wędrowicz» (1883. – V. 42), «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej ...» (1888. – V. XII) are uncovered the principles of collecting and the edition practice of folklore in a context of scientific methods of the Anthropological commission of the Krakow Academy of Sciences.

Keywords: the writing (the collecting), methodology writing, wedding rite, editorial principles.

Записи Л. Стадницької из пригорода Немирова (Подолье) – одна из малоисследованных тем в истории украинской фольклористики второй половины XIX в. С помощью текстологического анализа публикаций Л. Стадницькой в изданиях «Slovanský sborník» (1883. – № 9), «Wędrowicz» (1883. – Т. 42), «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej...» (1888. – Т. XII) автор раскрывает особенности собирательских принципов и эдиционной практики фольклористики в контексте научных методов Антропологической комиссии Краковской академии наук.

Ключевые слова: метод, фиксация, свадебный обряд, эдиционные принципы.

Про Люцину Стадницьку (зі Сваричевських) як фольклористку відомо мало, а короткі відомості про неї навіть не містять дат народження і смерті. Дослідники твердять, що вона близько 1868 року в Кракові вийшла заміж за Вінцента Стадницького, після смерті якого, 1869 року переїхала до Немирова [1, с. 132; 2, с. 73, 4, с. 705; 5, с. 299]. Стислу інформацію про праці Л. Стадницької подав М. Сумцов [6, с. 68]. Серед найвідоміших – дослідження «Ze života v Podolí ruském. Napisala hrab. Luce Stadnická» («Із життя на руській Поділлі...») («Slovanský sborník». – 1883. – № 9), «Character, obycaje, obrzedy ludu rusińského na Podolu» («Характер, звичаї, обряди руського народу на Поділлі») («Wędrowicz». – 1883. – Т. 42), «Pieśni i obrzedy weselne ludu ruskiego z okolic Niemirowa na Podolu rosyjskiem» («Весільні пісні й обряди руського народу з околиць Немирова на російському Поділлі») («Zbiór wiadomości do antropologii krajowej...». – 1888. – Т. XII).

Спочатку частину опису подільського весілля з околиць Немирова було опубліковано в чеському часопису в розвідці «Ze života v Podolí ruském...» [11], проте в розширеному вигляді опис потрапив до друку п'ятьма роками пізніше, на сторінки збірника Антропологічної комісії Краківської академії наук [9, s. 103]. У примітці було зазначено стислі паспортні дані: Л. Стадницька записувала весілля не під час обряду, а зі слів «р. Michala Grekka» (пана Міхала Грекка), очевидно, від нього збирачка зафіксувала й весільні пісні.

Текст опису та зразки весільних пісень виявляють методику записування Л. Стадницької та едиційні принципи – як її, так і часописів, у яких працю було опубліковано. Помітно, що розвідка, як і інші описи весіль (Б. Поповського, С. Шаблевської), опубліковані в «Zbiórze wiadomości...» [8; 12], здійснено (або упорядковано перед публікацією) відповідно до програми, коли відомості подано за днями тижня. Упадає в око, що публікація Л. Стадницької вирізняється «Додатком»,

у якому опубліковано чотири пісні, які співають нареченій-сироті. Окрім того, опис весілля з околиць Немирова стисліший (від суботи до понеділка) за інші, опубліковані в «Zbiórze wiadomości...», що, очевидно, зумовлено записом зі слів інформанта, а не безпосередньо під час обряду (як приміром, у С. Шаблеської [12]). Описуючи, фольклористка стисло коментувала почуте від М. Грека.

Показовою особливістю весілля з Немирівського передмістя було, як наголосила сама записувачка, випікання короваю «в неділю дуже рано»: «Панна молода, ходячи з проханням про благословення, запрошує старших одружених жінок пекти коровай. Отже, сходяться до неї сусідки, кожна несучи по мисці борошна, з якого розчиняють тісто, і тільки в неділю дуже рано печуть коровай. Роблять з тіста малі булочки у вигляді шишок, а ліплячи шишку до шишки, прагнуть продемонструвати своє пекарське мистецтво.

Коровай садять у піч не з лопати, а з дна діжі, якою при тім ударяють об сволок» [тут і далі переклад наш. – О. III.] [9, s. 106].

Таке випікання короваю описала Л. Стадницька й у розвідці «Character, obyczaj, obrzędy ludu rusińskiego na Podolu»: «Він випечений надзвичайно мистецьки, вкритий шишками, які виліплені з тіста, крайного невеликими булочками, а вчиняється з борошна, що його дарують панні молодій запрошені на весілля жінки, кожна з яких приносить із собою миску борошна, а найщасливіша з усього гурту одружена жінка пече коровай і оздоблює його зеленим галуззям, ягодами калини і т. ін.» [10, s. 614].

Записувачка зафіксувала такий тип весілля, коли обряд відбувався окремо в молодого і молоді. Це стало можливим, оскільки ритуал вона записувала зі слів інформанта. Ретельність Л. Стадницької простежується через окремі зафіксовані подробиці й атрибути весільного дійства, що розкривали його неповторний колорит. Зокрема, збирачка описала архаїчну форму викупу молоді, коли наречений не лише платить за наречену її братові, а імітує перед тим «бій» за неї: «Потім уже спокійно мали б зайти до панни молоді, але ще не кінець перешкодам. Біля дверей самої хати брат або ж брати панни молоді заступають дорогу, а коли пан

молодий з весільним почтом хоче ввійти ніби напролом, то вони змушені вдатися до “бою” чи до поєдинку на палицях, замість палахів» [9, s. 108].

Л. Стадницька також зафіксувала обряд покривання нареченої із цікавими особливостями: «Розплівши косу панни молоді, завивають їй голову наміткою з мусліну домашньої роботи, підклавши під неї чеpecь, а у волосся влітають льон, щоб він, а також коноплі, водилися в господарстві <...>» [9, s. 112].

Зразки сорока чотирьох весільних пісень, що супроводжують ритуал, подано в органічному поєднанні з обрядодією. Пісні розкривають і доповнюють усе, що виконують учасники весільної драми. Помітно, що до опису не залучено весільних пісень, безпосередньо не пов'язаних з ритуалом. Це, очевидно, зумовлено настановами Антропологічної комісії Краківської академії наук, члени якої визначали обрядовий фольклор значно вужчими рамками, аніж прийнято в сучасній науці.

Як і в інших публікаціях, уміщених у «Zbiórze wiadomości...», в опису пояснено (через переклад польською мовою) окремі діалектизми або малозрозумілі слова: так, до іменника «zbir» («Dwir ji wełyk, a zbir ne wełyk...») подано пояснення «towarzystwo» (товариство) [9, s. 115]. У посторінкових примітках записувачка також прокоментувала, доповнила сенс окремих символів, які могли викликати зацікавлення: «Кут і поріг у хаті селянина мають своє значення: у куті, як оборона від злого, містяться образи; на порозі не годиться рубати і стругати» [9, s. 106]. Така заувага наявна і в ранішій публікації чеською мовою, однак у розширеному варіанті – з поясненням: «<...> що є залишком поганських часів, коли під порогом ховали попіл померлих членів родини» [11, s. 437].

Видається вірогідним, що пісні записано не зі співу (інформант їх міг надиктувати), оскільки ніде не подано нотного розшифрування мелодій, а окремі строфи містять неточні рими (або вони відсутні), що зазвичай є ознакою надиктованого зразка:

Oj hlań ziąteńku na mene
Czy ne sorom tobi, jak pidesz bez szapki?

Серед плідних засад було прагнення позначати наголосом окремі слова, які

польськомовному читачеві важко відтворити правильно (однак знак наголосу мало відрізняється від літер польської графіки з «крескою», що було друкарським недоліком):

A w sadú sołowejko zaszczebetáw,
Mołodýj mołodú pociłuwáw [9, s. 110].

Своєрідна ознака запису і публікації – відтворення польською мовою весільних формул українською мовою, транслітерованих латиницею (формули з науковою метою також у тексті виокремлено розрідженим шрифтом): «błahosłowit pane stárosto ce iłcé wyty» («благословіт, пане стáросто, це ільцэ вйти») [9, s. 105]; «na cé ja swate ne sohłasen; ja kaczaný kraw, harbuzý kraw, swójú sestrú hoduwáw, taj wam szczob za sziść hroszy widdaty?» («на цé я, свате, не согласен; я качани крав, гарбузи крав, свою сестру́ годува́в, та й вам щоб за шісьць гроши віддати?») [9, s. 109]. Помітно, що наголосом позначено і окремі односкладові слова. Очевидно, з метою відтворення логічного акцентування під час виголошування обрядових формул. Доволі точно фольклористка зафіксувала особливості місцевої говірки на фонетичному («nesut» – «несут» – несуть), лексичному («hrozba» – «грозьба» – погроза), синтаксичному («dwoje ditok zwinczały» – «двоє діток звітчали» – двох діток звінчали) рівнях [9, s. 107].

Ф. Колесса про такі публікації українського фольклору в польських виданнях зазначав: «Отимто українські тексти вони подають правильно тільки в латинсько-польській транскрипції, непригідній до передачі фонетичних особливостей українських говірок. Що більше: виявляють тенденцію до перекручування флексійних закінчень української мови <...>» [3, с. 121]. І. Франко закидав, що багато публікацій «Zbiogu...» не містить покликань на паралелі в опублікованих збірниках П. Чубинського, Я. Головацького, М. Драгоманова. Окрім того, учений зазначив, що матеріал записували переважно жінки, що «недостатньо ознайомлені з вимогами філологічної докладності під час записування з уст народу, навіть з самою мовою народу руського [українського. – О. Ш.], і майже зовсім не ознайом-

леними з працями етнографів руських» [7, s. 269].

Однак Л. Стадницька не тільки прагнула точно відтворювати почуте, але й, готуючи записи до друку, копіюючи та публікуючи їх, не вдавалася до літературного редагування. Зокрема, у чеському збірнику [11] було опубліковано частину весільних пісень, що згодом увійшли до іншої [9]. Обидві публікації пісень різняться на рівні фонетичних варіантів окремих лексем, що рівноправно вживані на Поділлі (berit (беріт) – berite (беріте); korovaju (короваю) – korowajá (корова́я) і т. ін.). Публікація в «Zbiórze...» вирізняється наявністю окремих наголосів.

«Slovanský sborník» (першодрук):

Jak my korovaj lipyly, do Dunaju
za wodoju chodyly,

Dunaj z namy hovoryv:

Ne **berit** vody z Dunaju,

ja wašoho **korovaju** ne znaju,

berit vody z **kěrnyci**,

lipit korovaj z pšenyci

[11, s. 437]¹.

«Zbiór wiadomości...»:

Jak my korowáj lipyły,

Do Dunaju za wodoju chodyły,

Dunáj z namy howorýw:

Ne **berite** wodý z Dunaju,

Ja wászoho **korowajá** ne znaju,

Berit wody z **kirnyci**,

Lipit korowaj z pszenyci [9, s. 106].

Однак, як і інші записи багатьох польськомовних збирачів, зразки весільних пісень, що їх зафіксувала Л. Стадницька, позначені впливом рідної для неї польської мови. Так, окремі українські іменники в закінченнях множини або родового відмінка однини набувають невластивого для української мови і:

Ne chotiła **doczki** widdaty,

Chotiła ziatia zlakaty [9, s. 109].

Або:

Myły **družki ruczki**,

Pohladały na **kiłoczki** <...>

[9, s. 109].

Окрім власне весілля, Л. Стадницька коротко описала сватання, подавши доволі виразну картину подільського варіанта обряду: «Парубчак, званий з тієї хвили

“князем”, і його приятель, якого величають “боярином”, залишаються на вулиці, а свати входять до хати самі. Між ними і батьком дівчини зав’язується розмова, повна алегорії та гумору, у якій обидві сторони вдають, ніби не розуміють, про що йдеться. Свати як блукальці – дворяни князя, який шукає по білому світу золоторунну вівцю, що заблудила, запитують господаря, чи не приховує тієї овечки в себе. На що їм той відповідає приблизно такими словами: “Пошукайте. Як ваша – то візьміть, а як ні – то зоставте”. Наприкінці заявляє, що хоче познайомитися з їхнім князем» [9, s. 103, 104].

Інший варіант подільського сватання подала Л. Стадницька в розвідці «Character, obyczaj, obrzędy ludu rusińskiego na Podolu»: «Нагледівши для себе дівчину, парубчак упрощує двох приятелів зі своєї родини, найчастіше поважних господарів, і, забезпечивши доволі великою пляшкою горілки, хлібом і сіллю, запроваджує їх до хати своєї обраниці, а сам із приятелем і з майбутнім дружбою застається на вулиці. “Добрий вечір”, – озиваються, заходячи зазвичай о такій пізній порі, свати. “Дай, Боже, здоров’я”, – відповідають господарі. Свати з гідністю заявляють, що прислані від такого-то жениха, бо чули, що в хаті є дівчина на виданні, тому просять у господарів келиха, з якого могли б випити до них горілки. Подати келиха або відмова його подати означає дати згоду або відмовити женихові. Батьки запитують у дочки, котрій звичай велить якомога швидше ховатися за звично великий хатній комин, чи хоче прийняти “людей, що їй трапляються”, а дівчина відповідає на те завше і без змін: “Або я знаю” – і вдає дуже засоромлену. Батьки, однак, домислом уміють відгадати її бажання і дають згоду або відмовляють претендентові. У будь-якому разі, поданим дівчиною келихом запивають цю справу, у чому й вона бере участь <...>. Цю церемонію називають “могоричем”, так само іменують запивання справи при кожній здійсненій купівлі на ярмарку» [10, s. 599].

Так, Л. Стадницька не тільки доволі фахово здійснила та підготувала до друку опис подільського весілля, а й зафіксувала окремі варіанти обряду, хоч і не вказала, чи останній з них також побутував на околиці Немирова. Відтворюючи подільське весілля, записувачка скористалася

допомогою інформанта, однак докладність опису є свідченням того, що вона і сама могла спостерігати різні етапи весільного дійства. Фольклористка звертала увагу на особливості весілля з немирівського передмістя, фіксувала вербальні формули, виголошені учасниками ритуалу. Попри вплив на якість її записів рідної польської мови, Л. Стадницька намагалася доволі точно відтворити діалектні риси почутого – на синтаксичному, лексичному й фонетичному рівнях. Публікації в різних часописах – чеському й польських, які фрагментарно повторюють записане, – демонструють прагнення збирачки не змінювати зафіксовані зразки, однак пізніша публікація (на відміну від першодруку) містить знаки наголосу, а також окремі незначні відмінності на рівні фонетичних варіантів окремих слів. У всіх публікаціях немає нотного матеріалу, що, однак, характерно для колекцій пісень, записаних у XIX ст.

Література

1. Болтарович З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / З. Є. Болтарович. – К. : Наук. думка, 1976. – 139 с.
2. Вінниччина фольклорна : довідник / [упоряд. А. М. Подолінний, Т. О. Цвігун]. – Вінниця : Книга-Вега, 2003. – 104 с.
3. Колесса Ф. Історія української етнографії / [передмов. Г. А. Скрипник]. – К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2005. – 368 с.
4. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини : біографічний словник / Вікторія Колесник. – Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2007. – 1008 с.
5. [Пытин А. Н.] История русской этнографии А. Н. Пыпина. – С.Пб., 1891. – Т. 3.
6. Сумцов Н. Современная малорусская этнография // Современная малорусская этнография Н. Ф. Сумцова. – К., 1897. – 85 с.
7. Franko I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu. Z materyałów zebranych przez p. Zofię Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w powiecie Zwiąhelskim, opracował prof. dr. J. Kopernicki (Osobne odbicie z tomu XI wiadomości komisji antropologicznej Akademii Umiejętności). – Kraków, 1887, str. 99 / Iwan Franko // Kwartalnik historyczny. – 1888. – Roc. II. – S. 268–273.
8. Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego w Zalewańszczyźnie / [spisał Bolesław Popowski] // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wy-

dawany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. – 1882. – T. VI. – S. 30–85.

9. Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego z okolic Niemirowa na Podolu rosyjskiem / [podała Lucyna hr. Stadnicka] // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. – 1888. – T. XII. – S. 103–116.

10. *Stadnicka L.* Character, obyczaje, obrzędy ludu rusińskiego na Podolu / [skreśliła Lucyna Stadnicka] // Wędrowiec. – 1883. – T. 42. – S. 570–572, 583–585, 597–599, 613–615.

11. *Stadnická L.* Ze života v Podolí ruském / [napisała hrab. Luce Stadnická] // Slovanský sborník. – 1883. – N 9. – S. 429–440.

12. *Szablewska S.* Wesele i Krzywy taniec u ludu ruskiego w okolicy Zbarażu / [skreśliła Seweryna Szablewska] // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. – 1883. – T. VII. – S. 120–134.

Примітки

¹ Поділ на рядки збережено за першодруком.